

ՊԱՏՐ ԷԼ ԿԱՄԱԼԻԻ

ԳԵՐԵՁՄԱՆԸ

Պատր էլ Կամալիի՝ հայազգի վեզիրին գերեզմանը, հակառակ իր մօտ 1000 տարուան պատկանելի հնութեան, դեռ կան-
գուն կը մնայ մեր օրերուն, Գահիրէի շր-
ջակայքը գտնուող Մօքաթթամ կոչուած
լեռներուն ամենաբարձրին գագաթը: Այս
տեղ սակայն, փոխանակ շարունակական
գուրգուրանքի, արժանաւոյել յարգանքի
եւ աւելին եւս հնագիտական եւ պատմա-
կան փառահեղ ուխտադնացութեան վայր
մը ըլլալով՝ Պատրէն մինչեւ մեր ապրած
դարը եկող գացող հայութեան, մոռացումի
գոտապարտուած է նոյնիսկ այսօրուան Ե-
գիպտահայութեան, որուն ամբողջութիւնը
դեռ երէկ կ'անդիտանար անոր գոյու-
թիւնն իսկ, եւ հիմա ալ, բացի քանի մը
հայ մտաւորականներէ, ժողովուրդին մը-
նացեալ մասը, թերեւ ծանօթ Պատրի հը-
շակաւոր անունին եւ քիչ թէ շատ անոր
կարեւոր դործերուն, բայց չի գիտեր ընա-
թէ անոր գերեզմանը դեռ կ'ոնգուն է եւ իր
վեհափառ բարձրութեան մեղամաղձօտու-
թեամբ կը զիտէ իր ազգակիցներուն ան-
տարբերութիւնը, հանդէպ այն մարդուն
որ բոլոր գաղութահայերուն պատմութեան
ամենափառահեղ էջը կը կազմէ ինքնին:

Աւսումնական յարատեւ աշխատանքի
եւ պատմական դործերու անխոնջ աշխա-
տութեան եւ պրպտումներու բերմամբ, տե-
ղեկացած ըլլալով այս հայ վեզիրին տոանա-
գարեան դամբարանին գոյութեան, պատ-
մագիրի պարտք մը սեպեցի յարգանքի
այցելութիւն մը ընել անոր, գերեզմանին
ներկայ վիճակին մանրամասնութիւննե-
րուն աչքով ծանօթանալով, հրաւիրելու
այժմու Եգիպտահայութեան ուշադրութիւ-
նը այդ հոյակապ անձնաւորութեան շիր-
մին վրայ:

Այցելութեանս նկարագրութիւնը ըս-
կըսելէ առաջ, կը փութամ ըսել թէ Պատ-
րի գերեզմանը մզկիթի մը մէջ է, որ իր
օրերուն, ինք՝ իրեն յատուկ եղանակով
1085 ին չինել տալով իրեն անձնական մըզ-
կիթ ըրած է, ուր կ'անոնաւորապէս աղօ-
թելու եկած է եւ հոն իր անհատական մաս-

նաւոր ներկայութիւնովը այդ մզկիթին
տուած է իր ժամանակին, խալիֆայական
Մայր Մզկիթէն յետոյ, Գահիրէի ամենա-
կարեւոր եւ բարձր թէ՛ գիրքով եւ թէ՛ բա-
րոյականապէս մզկիթի հանգամանքը, ուր-
կէ լուր կը տրուէր մայրաքաղաքի մնա-
ցեալ բոլոր մզկիթներուն, աղօթքի եւ ա-
բարողութեանց սկիւնն ու վերջանալը:

Պատր էլ Կամալին, Եգիպտացիներու
կողմէ կը կոչուի Սիֆ Էլ Եազալ, վեզիրու-
թիւն ըրած է 1074էն 1094, այսինքն 20
տարի, Ալ-Մօթթանգէր Պիլլահ խալիֆային
օրով: Իր տղան եւ թոռն ալ յետոյ կար-
գաւ վեզիրութեան բարձրացած են: Իր
գերեզման-մզկիթին ներկայիս կուտան եւ
գիպտացիք Կամէ'է Սիս Էլ Կիյուշի անունը,
որ Պատրի ունեցած էմիր Էլ Կիյուշ = բա-
նակներու իշխան, տիրոջսէն առնուած է:
Ինք Եգիպտացիներէն սուրբի հանգամանք
ստացած է եւ ճանչցուած Արդասարելու-
թեան զօրաւոր սուրբ մը, եւ իր գերեզ-
մանը ուխտատեղի մ'է ամէն ամուլ եւ
գիպտուհիներուն, որոնք Եգիպտոսի ամէն
կողմերէն Գահիրէ գալով՝ կ'ելլեն մինչեւ
Մօքաթթամի բարձունքները, երկիւղած
հաւատքով խնդրելու բազմակարող սուր-
բէն զաւակներ պարգեւելու իրենց եւ վերջ
տալու ամուլութեան հակաբնական վիճակին,
որ աններկի յանցանք մ'է ինչպէս Մով-
սիսականութեան նոյնպէս եւ Մահմետա-
կանութեան մէջ եւ ամուսնուլուծման ան-
վիճելի պատճառ: Այս ուխտադնացու-
թիւններէն այնքան օգտուողներ եղած են
որ Եգիպտացիներուն մէջ անսահման հա-
ւատք կ'ընծայուի Պատրի արդասարել կա-
րողութեան վրայ, եւ ամուլ եգիպտուհի,
ինչքան ալ հեռու ըլլայ գերեզմանէն եւ
որքան ալ դժուարութիւններ կենան թէ՛
նիւթական եւ թէ՛ ֆիզիքական, դարձեալ
ամէն ինչ յանձն առնելով կուգայ մինչեւ
Էլ Կիյուշի մզկիթը իրեն խնդրանքը տեղ-
ւոյն վրայ կատարելու Պատրի գերեզմա-
նին քով:

Էլ Կիյուշի մզկիթը այժմ անգործա-
ծելի է, այսինքն կ'անոնաւոր արարողու-
թիւն չի կատարուիր մէջը խալիֆ հոգե-
րականութեան կողմէ, բայց ուխտաւորներ
իրենց հետ բերելով պալմանական փախ-
թը, հոն խորանին առջեւ կը կատարեն ի-
րենց սովորական նամազը:

Պահիրէէն Պատր էլ Կամալիի գերեզմանը երթալու համար հարկ է տոնել 11, 13 կամ 23 դժին թիւերը կրող հանրահափերէն մին և երթալ մինչև Մոհամմէտ Ալիի հրապարակը, ուր իջնել պէտք է Խալիֆայի Ծրջանին Ոստիկանական Կայանին առջև (Khalifa District Police Station): Այս հրապարակին զէմ կը գտնուի Սալահէտ տիրին շինել տուած հռչակաւոր Միջնաբերդը (citadel), ուր այժմու արքայական գերդաստանին հիմնադիր Մոհամմէտ Ալի բաշան, ջարդել տալով Մէմլուք պէյերու զօրաւոր մնացորդները, աէր դարձաւ Եգիպտոսի և ուր մզկիթ մը շինել տալով թաղուեցաւ մէջը: Երեսը զէպի Միջնաբերդ դարձնելով պէտք է աջ կողմի ճամբան բռնել, ուրկէ հինգ վայրկեան քալելէ վերջ կ'ըլլուի Սալահէտտիրին հրապարակը, զոր պէտք է կարել մէկ ծայրէն միւսը: ապա ձախ դառնալով Մէսթէպէթ էլ Մահմալ փողոցը երթալու է, որուն աջ կողմը կ'իջնայ Էրմէտանի անուն եգիպտական բանաւ: Այս փողոցէն վերջ զէպի ձախ կուգայ Ծարա Պառուպէթ էլ Կիպալ պողոտան, ուրկէ ուղղակի քալելով 10 վայրկեանէն կը հասնուի Սուլթան Հասանի մօր գերեզմանին, որ մզկիթ մ'է և որու երկու քովերը կան հսկայ մինարէտներ որոնք գերեզմանին խնկարաններն են: Ասկէ կը սկսի աստիճանական վերելք մը: Ուղղակի երթալով 8 վայրկեանէն կը հասնուի գեղեցիկ պարտէզներով շրջապատուած մզկիթի մը, ուր Մահմետական Պեկրաշի կոչուող աղանդաւորներու միաբանութիւնը կայ և ուր ըստ այս կրօնաւորներուն թաղուած է թուրք Ղալլուտուղ? անուն սուլթանի մը մարմինը: Այս մզկիթին մէջ կը գտնուի Պատր էլ Կամալիի եօթը կիներուն գերեզմանները, որոնք յատկապէս և ըստ Պատրի հրամանին հոն թաղուած են, որպէսզի ինք աւելի բարձրը ըլլալով և այս վերջիններուն զէմը, վերէն կարենայ յատկապէս զիտել և հիանալ իր սիրելիներուն վրայ: Պէկրաշիներու մզկիթին ճամբէն ձախ կողմ դառնալով հարկ է 10 վայրկեանի բաւական զգալի վերելք մը կատարել: ապա աջ կողմ 20 մէթրի չափ երթալէ վերջ կը հասնուի ուղիղ վերելքի մը սկիզբը, որու երկու քովերը կանոնաւոր պատ քաշուած է, անցորդները լեռնէն վար

գահալիմելու մտանդէն գերմ պահելու համար: Այս խիստ զգալի և յոգնեցուցիչ վերելքը, որ կը տեւէ 12 վայրկեան, կատարելէ վերջ կը հասնուի լեռան զագաթը, որ հարթ և խիստ ընդարձակ մակերես մ'ունի: վերելքէն յետոյ ուղղակի զէմը քալելով՝ հինգ վայրկեանէն կը հասնուի նորագոյն ժամանակներու մէջ շինուած բերդի մը քով, և ասկէ ալ մի քիչ աջ շեղելով՝ հինգ վայրկեանի հանդիստ քալուածքէ մը ետք կը հասնուի Էլ Կիլուշի մզկիթին դրան առջև:

Մզկիթին դուռը երկաթեայ և վանդակաւոր է, ուրկէ ներս կը մտնուի երեք սանդուխ բարձրանալէ յետոյ: ներս մտնելէ անմիջապէս վերջ ձախ կողմը մուծ և փոքր սենեակ մը կայ՝ մօտ երկու քառակուսի մէթր տարածութեամբ և նոյնքան բարձր ուր կը գտնուի հոր մը: Պատը էլ Կամալի իր մզկիթը շինած ատեն շատ լայն ջրհոր մ'ալ փորել տուած է, որու յատակը կը կորսուի լեռան մէջ, ուր ջուր լեցնել կուտար քաղաքէն բերել տալով, որպէսզի հաւատացեալները կարենան թէ՛ խմելու ջուր ունենալ և թէ՛ պայմանական սպասարար տոնել, աղօթքի սկսելէ առաջ, խաւմական օրէնքին համաձայն յատուկ կանոններով իրենց ոտքերը և բազուկները լուալով: Այս ջրհորը այժմ գոցուած է հողով և աւաղով զգուշութեան համար, որովհետեւ տեղը մուծ ըլլալուն՝ մէջը խնոզ հետաքրքիրներ բաւական շատ եղած են: Զրհորի սենեակէն դուրս ըլլելով քովը, նոյն կարգին վրայ, կը գտնուի ուրիշ տուն մը, որմէ ներս կը գտնուի մօտ 3 մէթր երկայնք և երկու ու կէս մէթր լայնք ունեցող սենեակ մը: Այս սենեակին ճիշտ զէմը, այսինքն զուրսի տունէն ներս՝ աջ կողմը կը գտնուի ուրիշ սենեակ մը ևս՝ մօտ հինգ մէթր երկայնք և երկու ու կէս լայնք ունեցող: Այս երկու սենեակներն խալաուի կը կոչուին և շինուած են Պատր էլ Կամալիի մասնաւոր հրամանաւ իր և իր ընտանիքին անձնական գործածութեան համար: Ուրբաթի կամ այլ հանդիսաւոր օրերու աւարողութեանց ատեն, ժողովուրդին խառնուելու չզիջանելով, ինք և զուակները աղօթքի կը կենային ձախ կողմի փոքր սենեակին մէջ: Երկու սենեակներ ալ կէս մուծ են, և այժմ կը գտնուին անխնամ ու գրեթէ աւերակ վիճակի մէջ:

Դրսի գրան ճիշդ գէտը կը գտնուի խո-
րանը, որու չորս կողմը բոլորակի կան զը-
րութիւններ, խոյնական տառերով գըր-
ուած: Խորանին ձախ կողմը պատով շըր-
ջապատուած է Պատը էլ կամալիի բուն
գերեզմանը, խալամ գերեզմաններու ձեռով
շինուած, տառնց որեւէ արձանագրութեան:
Իր առջևը ճամբայ մը կայ, ուրկէ փոքր
մուտք մը կը տանի դամբարանին քովը:
Գերեզմանէն աւելի անդին գէպի ձախ,
ցած ու փոքր դուռ մը սենեակ մը կ'ա-
ռաջնորդէ բոլորովին մուխ, որու գետինը
գրուած են իրարու քով մին կարճ ու հաստ
մօտ մէկ ու կէս մէթը, իսկ մուտք աւելի
բարակ մօտ երկու մէթը երկայնութիւն ու-
նեցող քարէ երկու սլաներ, որոնց վրայ
պէտք է պառկին երեսի վրայ, ուխտի ե-
կող ամուլ կիներ, արդասարեք դառնալու
և ամուլթենէ բժշկուելու համար: Եղիպ-
տուհիներու ըսածին համաձայն՝ ուխտու-
րուհիներուն 10էն 8ը գործնական կերպով
կը տեսնեն իրենց փափաքին կատարուելը
և տարիներով ամուլ կող կիներ կը ծնին
գերեզմանին այցելութենէ վերջ:

Դառնալով գէպի մուտքի դուռը մըզ-
կիթին, գրան ուղղակի քովը, գէպի ձախ,
մեծ խալատիին քով փոքր մուտք մը կայ
ուրկէ ներս մտնելով և 21 սանդուխ վեր
ելլելով կը հասնուի խնկարանին միջին
բակը: Ասկէ ալ 32 սանդուխներ ևս շըր-
ջանակի վեր ելլելով կը հասնուի խնկա-
րանին գաղաթը, որ 2 մէթը լայնք և 2
մէթը երկայնք ու չորս մէթը բարձր սենեակ
մըն է գմբէթաւոր: Հոս Պատրի տառն
խուսկեր և անուշահոտութիւններ կը ծըխ-
ուէին արարողութեանց տառն և տակէ լուր
կը տրուէր ամբողջ քաղաքին աղօթքնե-
րու սկսիլն կամ վերջանալը որպէսզի անոր
համեմատ շարժի մաշրաքաղաքի բնակչու-
թիւնը: Այս սենեակը ունի երկու կարգ
պատուհաններ, վրայի կարգը 8 հատ փոքր,
իսկ վարի կարգը 4 հատ աւելի մեծ, ո-
րոնցմէ դուռն նայելը հրաշալի տեսարան
մը կը պարզէ որեւիցէ զխողի և անկարելի
կ'ըլլայ չհիանալ ու չզգայցուիլ այն բա-
նաստեղծականութենէն որ կուտայ վարը,
հոն ռաքերուն տակը գտնուող լայնածա-
ւալ Գահիրէն, որու մէկ քովէն կը հոսի
Նեղոսը պարտէզներու մէջէն, անդին բուր-
գերը վերջիչել կուտան ու կը խօսին նախա-

մահմտական բիւրաւոր դարերու փառ-
քը, իսկ հազարաւոր մինարէներ, տունե-
րու մէջէն վեր բարձրացած գէպի՝ երկինք,
գէպի՝ ամենակարող և բազմագութ Ալլահը
հասցընել կ'ուզեն տառապող մարդկութեան
անթուելի բազմաքններն ու խնդրանքները:

Խնկարանէն վար իջնելով և դուռն ել-
լելով մզկիթէն, հարկէ ձախ կողմէն դառ-
նալ և ետեի կողմը երթալ, ուր կը գտնուի
բուն ժողովրդական դասուն յատկացեալ
աղօթատեղին: Այս տեղը բոլորովին քայ-
քայուած է ներկայիս և ափայտիչ շարուած
չըջանակի պատ մը հազիւ կ'որոշէ անոր
հին տարածութիւնը, որ մօտ 7 մէթը եր-
կայնք և 6 մէթը լայնք ունեցող տեղ մ'է:
Խորանը դեռ կ'երեւի և քովերը կան աւե-
րակ կամարներ. իսկ ձախ կողմը կը գըր-
նուի կիսափուլ մինարէին մուտքը, ուրկէ
կը կարգացուէր հաւատացեալները աղօթ-
քի հրաւիրող էզանը: Խորանին քովը ձախ
կողմը կան երկու զոց և քարով պատուած
տուններ, ուրկէ հին ժամանակ կը մանուէր
Պատրի բուն մզկիթը: Մինարէին հին
մուտքը, որմէ վեր կը բարձրանար Մու-
կզկիլը ըսելու համար իր էզանը, այժմ զոց-
ուած է քարով, և նորագոյն ժամանակնե-
րու մէջ շինուած մուտք մը կայ ներկայիս,
որ 15 փոքր սանդուխներէ ետք կը տանի
վերի մասը որ ինչպէս ըսի աւերակ է:

Ահա վիճակը Եղիպտոսիայ ամէնէն ա-
ւելի հռչակաւոր և բարձրաստիճան տն-
ձին գերեզմանին, ուր ժամանակակից հա-
յերը յաճախ երթալով պէտք է ոգևորուին
և ջանան ըլլալու այդ փառահեղ և պատ-
մական օրերու Եղիպտոսիայութեան ար-
ժանի յաջորդները և ոչ թէ մնան իրենց
ներկայ անտարբերութեան մէջ:

Աղբիւրներ. — Տեսնել Alexander Khoo-
ry: Cairo, How to see it Bædaker's Guide:
Egypt.

Դանիել

ԴՐ. ՄԱՄՈՒՐ ՅԱԹԻՄԻ

